

MEĐE MEDITERANA NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA

IVO RUBIĆ

Moderna geografija dijeli prostor Zemlje na regije, kojima treba odrediti prirodne i antropogeografske međe, da bi se mogli detaljno studirati problemi unutar tih međa.

Istočnu obalu Jadrana su obrađivali do sada brojni geografi, ali nitko nije utvrđivao međe istočnoj jadranskoj regiji prema kopnu. To ćemo pokušati učiniti u ovom članku.

Istočnu obalu Jadrana možemo podijeliti na dva dijela: u sjeverni od ušća Soče do ušća Bojane i južni od ušća Bojane do Akrokeraunskog rta kod Valone, do Otrantskih vrata. Nas zanima ovaj problem za sjeverni dio, od ušća Bojane do ušća Soče, koji pripada Jugoslaviji (osim Trsta).

Kriterije za određivanje kontinentalne međe Mediterana na Istočnoj obali Jadrana pružaju nam iz područja fiziogeografije: geologija i morfologija, klima, hidrografija, fito- i zoo-geografija ovog kraja, zatim iz antropogeografije: ekonomsko-geografski, etnički, gravitacijski i prometni, politički i kulturni faktori.

Geološko-morfološka kontinentalna međa Primorja. — U ovom posljednjem stoljeću mnogo se proučavala geologija i morfologija našega Primorja. Na osnovu brojne literature mogu se ustanoviti dva kriterija za određivanje ove međe. Kao prvi može se uzeti glavna *tektonska linija*, koju su utvrdili E. Mojsisovicz, E. Tietze, A. Bittner, F. Koch, J. Cvijić, G. Lukas, O. Maull i F. Katzer. Ova tektonska linija ide od Gornjeg Pokupja, rijekom Dobrom do Ogulina, zatim se produžuje sjeverno od Kleka i Kapele do Bihaća, dolinom Une ide do Osječenice i Klekovače (dolinom Unca na Drvar). Paralelno s ovom ide jedna uz Vrbas do njegova izvorišta, zatim preko Makljen-skih vrata na dolinu Rame i Gornju Neretvu: do njezina izvorišta, do Čemerna. Odavle ide sjeverno od Njegoš planine (1721 m) na Nikšićko polje, te dolinom Zete na Skadarsko jezero. Od Gornje Kupe do Bojane su uz ovu tektonsku liniju nastali negdje tektonski jarak, mjestimično polja, nad kojima su se podigli gorski nizovi. Južno od ove tektonske linije, jarka i niza polja nalazi se »tipični krš« ili »kompaktni krš«. Ovom linijom može se uglavnom označiti sjeverna međa našeg krasa i Primorja. Zato je J. Cvijić naziva »jadranskom stranom visokih dinarskih planina«, a Ed. Suess kaže: »U Evropi nije poznat nijedan kraj, u kome su dislokacije tako vanredno duge i pravilne kao ove«.

Ali ova je međa zahvatila preveć veliki prostor zaleđa i neprimorskog dijela te se, uporedivši je sa kriterijima koje nam pružaju neki klimatski, biogeografski i antropogeografski faktori, ne može uzeti kao prava međa Primorja.

Kao drugi kriterij, koji nam pruža geologija i morfologija ovoga kraja, mogu se uzeti *gorski nizovi*. Prvi niz F. Kossmat je nazvao Pindos i Cukali zonom, jer (polazi) iz srednje Albanije, iz Cukali planine. On se proteže na našoj obali od Bojane do Vranskog jezera, a najviše ponire oko ušća Neretve. To su planine: Taraboš, Rumija, Sutorman, Lovćen, Rilčić, Biokovo, Omiška Dinara, Mosor, Kozjak, Trtar. Spušta se u Ravnim Kotarima. Drugi gorski niz ide od Neretve, od Trtle planine, južno od Mostara, pa se produžuje na Zavelim, Dinaru, Ulicu, Poštak, Plješevicu, Veliku i Malu Kapelu, Risnjak Sniježnik, Javornik, Hrušicu, Nanos i Trnovski Gozd. Treći niz planina počinje u srednjoj Dalmaciji Svilajom, produžuje na Velebit, Viševicu, Risnjak te zauzima srednji položaj između spomenutog prvog primorskog (Cukali zone) i trećeg zagorskog niza.

Tri morfološka čvorišta nalaze se između ova tri gorska niza. Prvi je oko Risnjaka. O tom čvorištu je pisao F. Koch. Tu se opažaju virgacione i dislokacione linije alpskog pravca u porječju Kupe, zatim prema Dobri i Zelenom Viru (blizu Skrada). Drugi morfološki čvor se nalazi iznad izvorišta Zrmanje, gdje kod Panosa i Poštaka prestaje Velebit. Treći čvor se nalazi od sredine Biokova, između Zavelima i Biokova (kod Lokvičića i Kljenovca). U ovim čvorištima je došla energija reljefa do najjačeg izražaja.

Kuda dakle povući među našeg Primorja?

Moglo bi se uzeti iz prvog gorskog niza, od Taraboša (kod Skadra) preko Rumije, Sutormana, Lovćena, Orjena, Sniježnice do ušća Neretve. Od trećeg bi se mogla uzeti od Trtle (sjeverno od Trebižata, pritoka Neretve) preko Zavelima, Dinare do Panosa i Poštaka. Od drugog gorskog niza bi se moglo uzeti od povirja rijeke Zrmanje, Velebitom na Viševicu, Risnjak, Sniježnik, Javornik, Nanos, Hrušicu i Trnovski gozd. Ušće Neretve i Zrmanjski hrbat (između Poštaka i Velebita) su dvije spojnice ovih dvaju gorskih nizova. Južno od ovog pravca planinskih nizova pruža se Dinarsko primorje ili kako ga nazivaju O. Maull i F. Machatschek »primorski pojas krša«, a sjeverno od ovog pravca do spomenute longitudinalne tektonske linije »pojas visokog krša«.

Međa klimatske regije Primorja. — Iz proučavanja pojedinih elemenata klime našeg Primorja dađe se izvesti zaključak, da slijedeći pravci (izolinije) označuju kontinentalnu među primorskoj kontinentalnoj klimi:

1. januarska izoterma od 0° C (po W. Trabertu i M. Kovačeviću),
2. godišnja izoterma od 11° C (po M. Kovačeviću),
3. izokontinentale od 33% (po P. Vujeviću),
4. termoizodroma od 7,5 (po P. Vujeviću i F. Kerneru),
5. izotalantoza od 20% (po M. Kovačeviću),
6. izohijete i pluviometrijska zona sa oktobarskim maksimumom (po

A. Gavazziju),

7. crta kontinentalnosti (po F. Margetiću),
8. godišnja izohigra, koja označuje relativnu vlagu od 80%, zatim godišnje izohigre za tlak vodene pare od 7 mm Hg (po H. Juričiću),
9. izoaridne linije i zone (po I. Rubiću),
10. izonefe od 5 (po J. Letniku),
11. međa »padajućih« vjetrova (bure i fena po F. Seidlu),
12. crta, koja rastavlja našu mediteransku od kontinentalne zone (po Köppenu, Stj. Škrebu i J. Letniku).

Sve ove kriterije za određivanje klimatske kontinentalne međe našega Primorja prikazali su spomenuti pisci i kartografski, tako da za svaki doznajemo međe. Sve se te međe uglavnom podudaraju i idu vrhovima Dinarskog gorja onuda, kuda ide i geološkomorfološka međa.

Točnijim promatranjem vidi se, da se po njima mogu utvrditi otočna, primorska, zagorska i gornjačka, zatim južna, srednja i gornjoprimska klimatska zona u jednoj primorskoj klimatskoj regiji.

Hidrografska međa. — Razvodnu među između jadranskog i crnomorskog sliva nije mjestimično lako povući, jer još nisu ispitane brojne rijeke ponornice, pa ne znamo kamo otječu njihove vode. Ali na osnovu dosadašnje literature o kršu možemo podijeliti ovaj prostor u dva velika dijela, na onaj ponorničnih rijeka i na onaj sa rijekama normalnog površinskog toka s otjecištem u more.

Razvodnica između pontijskog (ili crnomorskog) i jadranskog sliva ide ovim pravcem: Predil (1162 m), Mangart (2678 m), Mojstrovka (2332 m), Nanos (1264 m), sedlo i naselje Pivka (bivši St. Petar) (576 m), Javornik (1270 m), Sniježnik (1796 m), Risnjak (1528 m), Bijela Lasica (1532 m), Javornik (1141 m), Plješevica (1649 m), Panos (1326 m). Kao što je Risnjak sastajalište i rastajalište za ove razvodne linije (pontske i primorsko-jadranske), tako je i Panos. Od Panosa ide pontska ili unutrašnja razvodnica po sljedećim planinama: Čeremošnjak (na Uilici 1336 m), Pitoma Glava na Šator planini (1171 m), Stari Grad na Staretini (1506 m), Veliki Stožer nad Kupresom (1758 m), Raduša (1956 m), Makljen (1148 m), Bitovnja (1531 m), Ivan Sedlo (967 m), Bjelašnica (2067 m), Treskavica (1877 m), Kalinovik (1090 m), Lelija (2032 m), Čemerno (1695 m), Lebršnik (1850 m), Lelija (1444 m), Vojnik (1999 m), Mokro (1092 m), Ostrovica (1767 m), Žiovo (2133 m). Odatle političkom međom na Skadarsko jezero i Bojanom u Jadran.

Čitava ova razvodnica je duga:

Od Predila do Sniježnika	145 km
Od Sniježnika od Panosa	255 "
Od Panosa do Raduše	207 "
Od Raduše do Lebršnika	145 "
Od Lebršnika do Žiova	127 "
Od Žiova do Skadarskog jezera	53 "
Ukupno:	932 km

Ali postoji i drugi pravac u Dinarskom gorju, od koga idu rijeke normalnim površinskim tokom od svog izvora po površini zemlje do ušća u more. Taj pravac nazivamo *dinarski pravac*, jer ide po 100 km dugoj planini Dinari. Ide vrhovima: Sniježnika (1506 m), Risnjaka (1528 m), Jelenje (882 m), Bitovnja (1358 m), Vratnika iznad Senja (698 m), Oštarije, prolazi iznad Karlobaga (927 m), Panos (1326 m), Uilica (1651 m), Dinara (1291 m), Troglav (1913 m), Kamešnica (1849 m), Aržano (645 m), Zavelim (1046 m). Ovdje prelazimo preko ninskog porječja Neretve, te idemo južno od Popova polja na Treskavac (743 m), Neprobić — Tmor (963 m), Sniježnica (754 m), Orjen (1895 m), Lovćen (1749 m), Sutorman (1181 m), Rumija (1593 m), Taraboš (570 m).

Dužina ove linije iznosi:

Nanos — Sniježnik	40 km
Sniježnik — Risnjak	22 "
Risnjak — Panos	200 "
Panos — Zavelim	122 "

Zavelim — Treskavac
Treskavac — Taraboš

105 „
200 „

Ukupno: 689 km

Sjeverno od ove dinarske razvodnice teku rijeke ponornice, južno rijeke normalnim tokom. To je ona ista linija koju su O. Mauli i F. Machatschek uzeli kao granicu između primorskog i visokog pojasa krša. Glavne rijeke ponornice jesu: Ličanka, Gacka, Lika, Ričica, rijeke gornjačkih polja Šuice, Jaruga u Livanjskom polju, Vrlike u Imotskom, Zalomaska u Nevesinjskom, Mušnica u Gackom Polju, i Trebišnjica. Rijeke sa normalnim tokom jesu: Rječina, Jadro, Rijeka Dubrovačka, Zrmanja, Krka, Cetina, Rijeka Crnojevića, Zeta i Morača. Jedino rijeka Neretva pravi iznimku i prekida dinarsku razvodnicu. Njezino porječje ide do jadranske razvodnice.

Utvrđivanje koliko jadranske razvodnice, toliko dinarske popunjuje nam spoznaju o razdiobi našeg Primorja u dva dijela: u pojas ponornica »visokog krša« i u pojas neponornica »primorskog krša«. Ove se međe slažu sa geološkom i klimatskom međom.

Fitogeografska međa. — Pitanje povlačenja kontinentalne međe na osnovu vegetacije na našoj obali, raspravlja se između fitogeografa ili geobotaničarima već preko 50 godina. O tome postoji velika literatura. Altimetrijski je vegetacija razvrstana na našoj obali u 7 pojaseva:

1. pojas mediteranske zone, koju karakterišu zimzelene ili vazdazelene biljke. To je makija i garig od prirodne vegetacije. Od kulturnih biljaka se posebice ističu: maslina, smokva, agrumi, rogači, osobito maslina. Zato je Th. Fischer kazao: »Dokle dopire maslina, dotle dopire Mediteran«. Ova se mediteranska zona pruža najviše do 300 m visine;

2. pojas mješovite vegetacije (hrasta medunca, bjelograba, jasena i koštanja). Od kulturnih biljaka rastu: smokva, dud i koščela. Širi se od 300 do 500 m;

3. podgorski pojas (submontani) nema makije, maslina, lovora, česvine, duda ni loze. Ističu se jasen i hrast. Ima mnogo kamenjara i vriština. Od kulturnih biljaka uspijevaju: trešnje, višnje, orasi, kruške i jabuke. Širi se u Istri i sjevernoj Dalmaciji od 350 do 1050 m, u južnoj od 550 do 1200 m;

4. gorski ili brdski pojas (montani). U njemu se nalazi mješovita šuma: četinjače sa bukvom. Ovaj pojas ide u sjevernoj Dalmaciji od 1000 — 1250, u južnoj Dalmaciji od 1200—1500, u Hercegovini od 1100—1550 m;

5. Predalpinski pojas zahvaća zonu bukve i munjake (Pinus leucodermis). On se nalazi na Velebitu od 1250—1580, na Dinari od 1350—1600, na Orjenu od 1550 — 1800, na Lovčenu od 1750, na Bičkovu od 1700 m.

6. Subalpinski pojas. U njemu prestaje zona kompaktne šume, tu su jedino kržljava stabla bukve i munjake. Raste u obliku otoka na Dinari iznad 1600 m, na Orjenu iznad 1800 m, na Lovčenu iznad 1700 m.

7. Alpinski pojas se nalazi u planinama iznad 2000 m. To je područje klekovine.

Dok tri prva pojasa (zimzelene, mješovite vegetacije i podgorski) imaju karakter zona, dotle četiri ostala nemaju karakter pojasa nego visinskih vegetacijskih otoka.

Pitanje: kuda povući među Mediterana na kontinentu na osnovu vegetacije, vrlo je prijeporno. O fitogeografskoj međi možemo kazati da za sada postoje dva mišljenja. Jedni drže da se ona vuče dinarskom razvodnicom,

a drugi pontsko—jadranskom. Na osnovu ovih dvaju mišljenja čini se da nam vegetacija daje uporište za razdiobu našeg Primorja u tri glavna pojasa:

1. Pojas vazdazelene vegetacije, kojoj u klimaksu stoji makija i česvina, a od kultura maslina.

2. Polumediteranska zona Zagore, hrasta medunca i bjelograba.

3. Zona prorijeđene mješovite šume, bukve sa ostalim listačama i četinjačama. Ova seže do najviših vrhova visokog krša u Dinarskom gorju.

Ondje gdje prestaje zona mješovite šume (crnogorice sa bukvom) i počinje kompaktna šuma bukve, tamo počinje srednjoevropski vegetacijski pojas, a potpuno prestaje mediteranski. Za primorski pojas Jadrana (otočje i kontinentalnu obalu) karakteristične su prve dvije fitozone, dok je treća »visoki krš«.

Faunističa međa. — Život je životinja uvelike povezan sa životom bilja. Zato sa gledišta zoozona, naše Primorje možemo podijeliti u tri pojasa:

1. Primorski pojas sa mnogo kukaca i reptilija.

2. Pojas dalmatinske Zagore, gdje ima mnogo endema: puževa, kukaca, stonoga, zmija, leptira. Ističe se još i pečinska fauna.

Velebit, po mišljenu J. Hadžija, kao i Dinara predstavljaju primjere oštredje međe između alpinsko-planinske i primorske faune.

3. Submediteranska faunistička zona zahvata slovensku, ličku, zapadno-bosansku, te hercegovačke pokrajine. To je fauna visokog krša, na prijelazu između mediteranske i centralno-balkanske. Više ima u ovoj zoni srednjoevropske nego mediteranske faune.

Na osnovu ovih fiziogeografskih elemenata vidimo:

1. da nam geologija i morfologija pružaju dva kriterija za povlačenje međa. Odlučili smo se za onaj dinarske razvodnice;

2. klimatski elementi nam pružaju opet 12 kriterija, ali većina od njih nas upućuje da je najbolje uzeti onaj dinarske razvodnice;

3. hidrografsku među možemo uzeti na pontsko-jadranskoj ili na dinarskoj razvodnici. Odlučili smo se za dinarsku razvodnicu;

4. fito- i zoo-geografija nam pružaju iste razloge da uzmemo za među dinarsku razvodnicu kao među Primorja. Jedina je poteškoća sa porječjem Neretve, u kojoj se fito-geografska međa pomakla sjeverno od Mostara, do Bijelog Polja i Drežnice.

Ali povlačeći ovakve prirodne međe, koje nam daju kriteriji iz fiziogeografije, ne možemo zaključiti ovu raspravu. Kad bismo je zaključili, mi bismo se složili sa fašističkim geografom G. Dainellijem, koji u svojoj knjizi »Fiume e Dalmazia« kaže, da su Velebit i Dinara zid koji rastavlja Apeninski od Balkanskog poluotoka i koji se čudi J. Cvijiću, da može Dalmaciju pribrajati Balkanskom poluotoku.

Stoga ćemo iznijeti samo neke kriterije iz antropogeografije, koji nam govore da ova međa nije zid, koji rastavlja naše Primorje od zaleđa. Čovjek je, bolje naš narod, savladao taj zid te on može rastavljati prirodne faktore, ali ne etničke, ekonomske i političke.

Utjecaj prirodnih elemenata na zonalnu razdiobu našeg Primorja. — Elementi fiziogeografije, osobito klime i vegetacije, omogućuju nam da longitudinalno podijelimo naše Primorje u tri pojasa (ili zone): 1. Otoke i onaj kontinentalnog primorja, 2. Zagorje i 3. Gornjački kraj.

Kad se čovjek pojavio u ovom kraju, onda je pod utjecajem ove prirodne sredine počeo razvijati svoju privredu i kulturu.

1. Pojas otoka i kontinentalnog primorja

U ovom pojasu su na narod osobito utjecali: more, blagi klimatski elementi, mediteranska vegetacija i obala sa svojim oblicima, ka kojoj vode transverzalni putevi iz zaleđa.

Svaki ovaj prirodni elemenat je uputio čovjeka na posebnu vrst zanimanja i rada. More ga je pozivalo da se bavi ribarstvom i pomorstvom; blagi klimatski elementi su mu omogućili njegovanje takovih kultura kakvih, osim u Južnoj Makedoniji, nema drugdje u Jugoslaviji (maslina, smokva, rogači, šipci, loza i td.). Strmi i longitudinalni tipovi obale, kao oni duž Velebita i Biokova, nisu omogućili prilaz iz zaleđa, dok su se na ravnim oblicima obale razvila lučka udubljenja, preduvjet za stvaranje luka i puteva. Te su luke povezane sa širokim zaleđem. Tako su nastale brojne luke na kontinentalnoj obali, od kojih spominjemo samo važnije kao: Trst, Pula, Rijeka, Senj, Zadar, Šibenik, Split, Dubrovnik, Risan, Kotor, Bar, uz koje su, u prvom redu radi prometa, nastali gradovi.

Usljed visoke temperature čovjek se na našem Primorju više bori sa toplinom nego sa studeni, te udešava tip kuće i ishranu prema toplini. Isto se tako bori sa vjetrovima, protiv bure i juga, koji mu katkad svojom jačinom prave smetnje. Zbog suše bori se sa pomanjkanjem vode gradeći čatrnje i vodovode; protiv velikih uliva kiše i vododerina, da mu ne odnosu plodno tlo, brani se gradeći međe i laze (da uzdrži tlo na terasama), zatim ograđujući potoke i rijeke. Na bazi ovih prirodnih elemenata razvio je čovjek agrikulturu, ribarstvo i pomorstvo, te lučku privredu. Priroda mu je dala uvjete za razvoj specijalne privrede i kulture.

Gdje prestaje kontinentalno primorje, najbolje nam pokazuje pojas makije i masline.

2. Zagorje

Zagorje je pojas zemlje koji ne graniči direktno morem, ali klimatski elementi, zatim djelomično vegetacija i kulture tla, neposredna blizina morskih luka, kojima neprestano gravitira stanovništvo, povezuju ga s Primorjem. U Zagoru ubrajamo dio Istre (sivu i bijelu Istru; bijelu nazivaju Čičarijom), tršćanski kras, Sjeverodalmatinsku Zagoru (Bukovicu, Ravne Kotare), Srednjodalmatinsku Zagoru (omeđenu rijekom Krkom i Neretvom, planinskim nizom Dinare i Zavelima, te primorskim gorskim nizom — (Rilić, Biokovo, Omiška Dinara, Mosor i Kozjak), Hercegovačku Huminu, porječje Zete i Rijeke Crnojevića.

Čovjek u Zagori nije razvio pomorsku privredu (ribarstvo, pomorstvo, lučku privredu), ali je u ravnim poljima našao veći ili manji agrikulturni prostor (Buzetsko, Pazinsko, Kotarsko, Knjinsko, Petrovo, Sinjsko, Imotsko i brojna manja polja), gdje je uvelike razvio njegovanje žitarica, dok je po ravninama i pristrancima planina razvio stočarstvo. Ovom Zagorju je međa u dinarskoj razvodnici (osim u porječju Neretve).

3. Gornjački kraj

Sjeverno od dinarske i pontsko-jadranske razvodnice pruža se pojas zemlje koji nazivamo Gornjački kraj. Po mikroregijama ga dijelimo u Gornji Kotar, Liku, Zapadno-bosanska polja, Hercegovačke Rudine, Banjani i

Katunska Nahija. U ovom Gornjačkom kraju stanovnici se najviše bave stočarstvom, zatim šumskim gospodarstvom, manje poljoprivredom.

Priroda je dakle svojim fiziogeografskim elementima stvorila takovu sredinu i tako je utjecala na društvo da je ono stvorilo tri tipa ekonomske strukture.

U primorju, gdje je stanovništvo najgušće naseljeno, razvijeno je pomorstvo uz poljoprivredu (pretežno agrikulturu), a stočarstvo je znatno manje razvijeno. U Zagori nema pomorske privrede, stanovnici su slabije naselili kraj, ali su agrikultura kao i stočarstvo znatno više razvijeni nego u Primorju. U Gornjačkom kraju, gdje su klimatski elementi i vegetacija 95% ilirske i srednjobalkanske strukture, tu su stanovnici najmanje naselili kraj, a bave se najviše stočarstvom, negdje šumarstvom (osobito u Gorskom Kotaru) i poljoprivredom. Uz prirodnu sredinu je navezana gustoća stanovnika, njihovo zanimanje, način života i ekonomska struktura.

Narodno, gravitacijsko i prometno jedinstvo Primorja. — Kolikogod priroda pruža kriterije za razdiobu našeg Primorja u tri longitudinalne zone, kolikogod je čovjek prilagodio svoju privredu i način života ovim prirodnim elementima, ovoj sredini, toliko opet, narodni, gravitacijski i prometni faktori neprestano ujedinjuju ove tri mikroregije (Primorje, Zagorje, Gornjački kraj) u jednu cjelinu.

Već trinaest stoljeća žive u ove tri zone dijelovi četiri slavenska naroda, povezani širokim neprimorskim krajevima, i to Slovenci, Hrvati, Srbi i Crnogorci, ali najviše Hrvati. Oni su asimilirali narodne manjine ilirske i romanske. Još se nalazi malo romanskog preostalog stanovništva u okolnim gradićima Istre (kao u Kopru, Piranu, Poreču, Rovinju i Puli, osobito u Rovinju). Ukupno ima tih Romana na našoj obali 33.000, dok na cijelom našem Primorju živi bez Gornjačkog kraja) oko 1 milion i 300.000 Slavena. I dok Slaveni iz zaleđa idu nagnani silom gravitacije ka moru, ka pročelju Dinarida i Jugoslavije, dotle Romani neprestano odlaze sa naše obale. Gravitacijska središta ove tri zone jesu primorski gradovi, od kojih svaki ima svoju gravitacijsku zonu, koja zahvaća dio otoka (do Cavtata), dio kontinentalne obale, dio Zagore i dio Gornjačkog kraja. Gradovi sa većim gravitacijskim zonama jesu: Poreč, Pula, Raša i Labin, Rijeka, Zadar, Šibenik, Split, Dubrovnik, Kotor i Bar. Svaki dan struji dio naroda iz okolice, bliže ili dalje, ka svome gradu ili ide iz njega. Taj se zakon gravitacije stoljećima odvija pješice, konjima (nekoć karavanama), kolima, automobilima i željeznicom. Ona je ka nekim gradovima sad veća sad manja, a uvjetovana je prometnim putevima i prevoznim sredstvima. Što ima više puteva i boljih prevoznih sredstava, to je gravitacija veća. Mogu politički razlozi sprečavati ovu gravitaciju, ali je ne mogu uništiti, jer grad živi od okolice i okolica od grada.

Pored ovih poleogeografskih gravitacijskih zona postoje još i ekonomske ili superregionalne gravitacijske zone, koje su mnogo šire, te zadiru duboko u neprimorski prostor zaleđa. Potreba je svake države da ide radi trgovine k moru. Naša država gravitira k trima morima: Jadranu, Egeju i Crnom moru, ali najviše Jadranu. Zato je narod, a osobito slavenški, sa dijela prostora naše države još za vrijeme Rimljana, pa u srednjem vijeku, karavanskim putevima gravitirao k našim lukama. Nekoć su preko planinskih prevoja i vrata (kao Postojne, Jelenja, Senjskog vratnika, Aržana, Ivana, Njogoša) ili duž riječnih dolina (Soče, Butišnice i Une, Neretve, Bojane, Zete i Morače)

išli putevi, ceste, kojima su se neprestano kretale karavane konja prenoseći ekonomska dobra iz zaleđa do luka Jadrana ili donoseći ih otuda u zaleđe. Danas idu tuda dobrim cestama automobili i željeznice (iskorišćavajući tunele). Željeznice su bile izgrađene više za promet na dalekim krajevima negoli za promet unutar poleogeografskih gravitacijskih zona. Promet iz šire gravitacijske, iz superregijalne zone daleko više oživljuje neke primorske gradove (napr. Rijeku i Dubrovnik) negoli samo iz poleogeografske ili regionalne gravitacijske zone, ali većina naših gradova živi od prometa sa poleogeografskom i ekonomskom regionalnom i superregionalnom gravitacijskom zonom.

Uza svu, dakle, raznolikost triju longitudinalnih zona našega Primorja; uza sve međe, koje su postavljali fiziogeografski i biogeografski elementi, osobito planinski nizovi, jedinstveni slavenski narodi žive u ovim trima zonama Primorja, oni su vršili i svuda vrše intenzivnu gravitaciju iz svojih poleogeografskih mikroregija te iz svojih širokih ekonomskih gravitacijskih zona naše države prema jadranskoj obali i Jadranskom moru.

Političke i kulturno-geografske međe našeg Primorja. — Iz historije naroda, koji je živio na prostoru istočne obale Jadrana, doznajemo, da su prvi Rimljani povlačili među provincije Dalmacije u I stoljeću naše ere. Rimski Dalmacija (ime dolazi od ilirskog plemena Delmata, koji su nastavali Srednju Dalmaciju, a glavni im je grad bio Delminium — Duvno) pružala se od Raše u Istri (Arsa) do rijeke Mathis (današnji Mat u Albaniji). U III stoljeću je Dioklecijan razdijelio Dalmaciju na sjevernu i južnu, na Superior koju je nazvao Prevalitana i Inferior (sjeverozapadno od Cetine). Od VII do IX stoljeća je pojam Dalmacije označavao najuži prostor. To je bio bizantinski temat, koji se pružao samo duž obale (otprilike i mjestimično međom makije i masline) sa nekoliko gradova: Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik, Kotor. Hrvati su imali u posjedu cijelu zagorsku Dalmaciju i djelomično primorske gradove. Venecija je od XV stoljeća još više zaokružila taj pomorski dio kupnjom Dalmacije, te je stvorila »acquisto vecchio«. Uto su došli Turci u naše Primorje. Oni su uglavnom držali Zagorski i Gornjački dio. Politički se međa Dalmacije povlačila po prvoj zoni primorskog gorskog niza planina (dokle do pire makija i maslina) skoro 200 godina. A onda od konca XVII stoljeća (od konca Kandijskoga rata, te Karlovačkog mira 1699 godine) Venecija je pomakla tu političku među prema sjeveru (nazvan novi posjed »Acquisto nuovo«, i Požanevačkim mirom 1718 »acquisto novissimo«), tako da se oko 160 godina vukla ta međa po dinarskoj razvodnici (od 1718 do 1878 godine). Ovu je među bila uništila stara Jugoslavija 1921 godine stvaranjem oblasti, a 1929 godine banovina, ali je nova Jugoslavija obnovila stvaranjem međe bosansko-hercegovačko-dalmatinske. Ime Dalmacije živi u povijesti od I stoljeća do 1921 godine, dakle dvadeset stoljeća. Kolikogod se mijenjala ta politička međa, mi opažamo da ona nije ništa utjecala na prirodna svojstva triju pomorskih zona (Primorja, Zagorja i Gornjačkog kraja). Mediteranski je ostao ovaj kraj po svojim geološkim i morfološkim svojstvima (kao i ostali dijelovi neoevropskog gorskog niza planina Mediterana); mediteranski su ostali klimatski elementi (osobito visoke temperature, režimi padavina, suše i vjetrovi); mediteranska je ostala zona vegetacije (makije, gariga i kamenjara) kao i po svim obalama sjevernog Sredozemlja; mediteranska je ostala karakteristika antropogeografskih elemenata (naselja, kvalitativnih svojstava stanovnika, privrede). Ali dok politička međa nije mogla utjecati na izmjenu fiziogeografskih elemenata,

utjecala je uveliko na izmjenu kulturno-geografskih i sociogeografskih elemenata.

Pomorstvo je važan faktor na Mediteranu od 3000 godina prije n. e. do danas. Ono spaja narode raznih obala Mediterana. Ono je uvjetovalo, da mi nalazimo veliki broj istih sedimenata kulture Mediterana na našoj obali kao prethistorijskih egejsko-kretskih, grčkih, rimskih, bizantinskih, romanskih, starohrvatskih, mletačkih, orijentalno-turskih, francusko-austrijskih i napokon stare i nove Jugoslavije. Najviše nalazimo tih sedimenata mediteranske kulture u primorskom, manje u zagorskom, nimalo u gornjačkom kraju. Upravo zato što je ovaj zagorski i gornjački kraj bio dugo vremena pod Turcima (zagorski oko 200, gornjački oko 400 godina, od 1463 do 1878) jasno je, da su političke međe iz tog vremena razdoblja, povučene po dinarskoj razvodnici, utjecale na dva načina života stanovnika, na njihove nošnje, običaje i na stvaranje dvaju kulturnih zona. Zato u Bihaću nalazimo džamiju zidanu nad bivšom renesansnom crkvom, u Livnu i Mostaru, u Počitelju i Čapljini, u Trebinju i Titogradu nalazimo džamije, predstavnike orijentalno-turske kulture, oko kojih se okuplja veći ili manji broj muslimana, koji žive većinom posebnim načinom života i imaju svoj standard kulture i civilizacije, drukčiji nego onaj zapadni. Zato je međa po dinarskoj razvodnici ujedno kulturno-geografska međa, uvjetovana bivšim političkim granicama.

Zaključak. — Fiziogeografski elementi i antropogeografski faktori nam pružaju kriterije po kojima možemo podijeliti longitudinalno naše Primorje u tri zone:

1. zona otoka i kontinentalnog primorja je pojas makije i masline, pomorske privrede, manje stočarstva, zona mediteranske kulture;

2. zona Zagorja nema makije ni masline, ni primorske privrede, a ima više stočarstva i agrikulture. Elementa dinarske kulture ima više, a mediteranske znatno manje;

3. zona Gornjačkog kraja ima vrlo malo utjecaja mediteranske klime i vegetacije. Nema elemenata mediteranske kulture nego paleobalkanske i dinarske, mjestimično orijentalno-turske. Ali iako je ovaj kraj najmanje primorski (možda tek 5%), gravitacija ga vuče ka primorskim gradovima, te je on uvijek bio jak u Gornjačkom kraju, pa bile političke međe na primorskom ili dinarskom nizu planina (utjecaj je Pule, Rijeke, nekoć Senja, Zadra, Splita, Dubrovnika, Risna, Kotora i Bara bio uvijek jak na zeledu).

Kad bismo se, dakle, definitivno imali opredijeliti, na osnovu ovih faktora, za kontinentalnu među Mediterana na istočnoj obali Jadrana, onda bismo ubrojili u mediteransku zonu Primorje i Zagorje, dok bismo Gornjački kraj isključili iz mediteranske zone. Najviše je Mediteran prodro u kontinent dolinom Soče, Batišnice, Neretve, Zete i Morače, osobito Neretve, gdje na osnovu fiziogeografskih elemenata ide sjeverno od Mostara do Bijelog Polja, a kulturno-geografski se ustavlja na Gabeli kod Metkovića, Počitelju, Čapljini i Mostaru.

Prema tome, međe Mediterana mogli bismo povući preko ovih planina: od Nanosa na Sniježnik, pa Risnjak, Viševicu, Senjski Vratnik, bilom Velebita do Poštaka, iznad povirja Zrmanje, zatim na Uliču, Dinaru, Zavelim, Gabelu, Orjen, Lovćen, Sutorman, Rumiju i Taraboš. Ona je duga 689 km. Južno od ove crte je mediteranska zona na istočnoj obali Jadrana u Jugoslaviji.

VAŽNIJA LITERATURA

- J. Cvijić: Geomorfologija, I svezak.
- F. Kätzer: Geologija Bosne i Hercegovine, I sv., Sarajevo 1926.
- F. Koch: Geotektonische Beobachtungen in Alpino-dinarischen Grenzgebirge, Cvijićev zbornik, Beograd, 1924.
- F. Kossmat: Geologie der zentralen Balkanhalbinsel, Die Kriegsschauplätze 1914—1918. Geologisch dargestellt. Hft 12. Berlin 1924.
- F. Kossmat: Die mediterranen Kettengebirge, Abhandlungen der Sächsischen Akad. d. Wiss., Leipzig 1921.
- F. Kossmat: Die Adriatische Umrandung in der Alpenen Faltenregion, Mitt. d. geol. Gesellschaft, Wien 1913.
- G. Lukas: Orographie von Bosnien und Herzegovina, Wissenschaftliche Mitt. aus Bosnien und Herzegovina, VIII. Bd. 1901 g.
- O. Maull: Länderkunde von Südeuropa, Enzyk. d. Erkunde, Leipzig—Wien 1929.
- E. Mojsisovicz, E. Tietze, A. Bitner: Grundlinien der Geologie von Bosnien und Herzegovina, Jahrb. d. geol. Reichsanstalt 1880.
- E. Suess: Das Antlitz der Erde, I. Bd., Wien 1901.
- A. Gavazzi: Geografski raspored najveće in najmanije poprečne mesečne množine padavin na Balkanskom poluotoku, I dio, Geograf. vestnik, god. I, Ljubljana 1925.
- H. Juričić: Vlaga u zraku, Zemljopis Hrvatske, Zagreb 1944.
- F. Kerner: Thermoisodromen, Abhdl. Geogr. Ges. Wien, Bd. VI, 1905.
- M. Kovačević: Temperature zraka, Zemljopis Hrvatske, Zagreb 1942.
- J. Letnik: Naoblaka i sijanje sunca, Zemljopis Hrvatske, Zagreb 1944.
- F. Margetić: Oborine Hrvatske, Zemljopis Hrvatske, Zagreb 1944.
- I. Rubčić: Suša na našem Primorju, Geograf. gl., Zagreb 1951.
- F. Seidl: Dinarskogorski fen, Geograf. vestnik, Ljubljana 1932.
- S. Škreb i J. Letnik: Klimatska razdioba Hrvatske, Zemljopis Hrvatske, Zagreb 1942.
- W. Trabert: Isothermen von Oesterreich, Jahrbuch d. k. k. Zentral-Anstalt für Meteorol. und Erdmagn. 1901, Wien 1902.
- P. Vujević: Sur le degré de continentalité en Yougoslavie, Mélanges de géographie M. V. Švambera, Praha 1936.
- E. Brückner: Das Savegebiet und das Gebiet der Gewässer des Küstenlandes, Beiträge zur Hydrographie Oesterr. Hydr. Zentralbureau XII — 2. Wien 1917.
- E. Doležal: Razvođe između Pontusa i Adrije u jednom dijelu Bosne. Glasnik Zem. muzeja u Bosni i Hercegovini 1897.
- F. Kerner: Ueber die hydrographischen Verhältnisse Dalmatiens, Gl. geograf. društva VII, Beograd, 1922.
- M. Šenoa: Pontsko-jadranska razvodnica i jadransko područje u Hrvatskoj, Rad J. A., 143 knjiga, Zagreb 1900.
- P. Vujević: Hydrographie der Jug. Gewässer, Verhdl. d. internat. Ver. für Limnologie, Bd. VII, Beograd 1935.
- L. Adamović: Biljnogeografske formacije Dalmacije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore, Rad J. A. 193 i 195, Zagreb 1912 i 1913.
- L. Adamović: Die Verbreitung der Holzgewächse in den Dinarischen Ländern, Abhandlungen d. Geogr. Gesell. Wien 1913.
- P. Horvat: Biljni svijet (Hrvatske), Zemljopis Hrvatske, II dio, Zagreb 1942.
- B. v. Managetta: Die Vegetationsverhältnisse der illyrischen Länder, Leipzig 1901.
- F. Markgraf: An den Grenzen des Mittelmeergebietes, Rep. spec. nov. regni veget., F. Fedde. XLV, Dahlem 1927.
- E. Oberdorfer: Gliederung und Umgrenzung der Mittelmeervegetation auf der Balkanhalbinsel, Bericht über das geobotanische Forschungsinstitut Rübel in Zürich, Zürich 1948.
- M. Rikli: Das Pflanzenkleid der Mittelmeerländer, Bern 1942 — 1948.
- Š. Brusina: Naravoslovne crtice, Rad J. A. 169, 171, 173.
- G. Dainelli: «Fiume e Dalmazia», zbirka: La Patria, Geografia d' Italia, 18 sv., Torino 1925.
- J. Hadži: Zoogeografski pregled Jugoslavije, Zbornik prilikom III kongresa slovenskih geografa i etnografa, Beograd 1930.
- J. Hadži: Zoogeografska karta Jugoslavije, Zbirka karata Geograf. društva, Beograd 1931.

DIE GRENZEN DES MITTELMEERGEBIETS AN DER OSTKÜSTE
DER ADRIA

I. RUBIĆ

Die moderne Geographie teilt die Räume der Erde in Regionen ein, deren natürliche und anthropogeographische Grenzen zu bestimmen sind. Die Ostküste der Adria wurde bisher von zahlreichen Geographen zum Thema genommen, aber niemand hat bisher die Grenzen der östlichen adriatischen Region gegen das Festland festgestellt.

Die Ostküste der Adria können wir in zwei Teile teilen: in den nördlichen Teil, von der Mündung der Soča (Isonzo) bis zur Mündung der Bojana, und in den südlichen Teil, von der Mündung der Bojana bis zur Akrotaurischen Halbinsel bei Valona. Uns interessiert das Problem der Grenzen im nördlichen Teil, von der Mündung der Bojana bis zur Mündung der Soča.

Kriterien zur Bestimmung dieser Grenzen geben uns die physiogeographischen Elemente und die anthropogeographischen Faktoren.

1. **Die geologisch-morphologische kontinentale Grenze unseres Küstenlandes.** — Auf Grund zahlreicher Arbeiten von Geologen über unsere Küste und ihr Hinterland können wir feststellen, dass uns zwei Kriterien die Grundlage zur Ziehung einer kontinentalen Grenze bieten, und das: **die tektonische Linie**, die von Gornje Pokupje längs des Flusses Dobra bis Osulin, dann nördlich vom Klek und dem Kapellengebirge bis Bihać, durch das Tal der Una und des Unac bis Drvar führt. Parallel zu dieser zieht sich eine andere tektonische Linie den Vrbas hinauf bis zu seinem Quellgebiet, dann über die Makljenka Vrata in das Tal der Rama und der oberen Neretva (Narenta) bis Čemerno, von da nördlich vom Njegošgebirge bis zum Nikšićko Polje (Feld von Nikšić), darauf längs des Zeta-Tals zum Skadarsko Jezero (Skutarisee).

Ein zweites Kriterium bieten uns **die Höhenzüge**. Der küstenländische heisst Cukali-Zone und erstreckt sich von der Mündung der Bojana bis zum Vransko Jezero. Am meisten senkt er sich bei der Mündung der Neretva. Der zweite Höhenzug führt von der Neretva, dem Trtla-Gebirge zur Dinara, Kapella, dem Risnjak bis zum Trnovski Gozd. Der dritte Höhenzug zieht sich zwischen diesen beiden hin, beginnt bei Svilaža und führt über den Velebit bis zum Risnjak.

Drei Knotenpunkte befinden sich zwischen diesen drei Höhenzügen. Der erste um den Risnjak, der zweite bei der Zrmanja und der dritte zwischen Zavelim und dem Biokovo. Als Grenze können wir teils den ersten Höhenzug der Cukali-Zone, teils den zweiten Höhenzug von der Neretva bis zur Zrmanja und teils den dritten von der Zrmanja über den Velebit bis zum Risnjak.

2. **Die Grenzen der klimatischen Regionen des Küstengebiets.** — Einzelne klimatische Elemente bieten einen Anhaltspunkt zur Ziehung einer kontinentalen Grenze. Dieser Kriterien gibt es 12. Auf Grund dieser Beurteilungsmittel kann man eine Insel-, eine Küstengebiets-, Hinterland- und Oberland-, dann eine Süd-, Mittel- und Oberküstengebiets-Klimazone feststellen.

3. Die hydrographische Grenze. — Es bestehen zwei Wasserscheiden: die adriatische und die dinarische. Die adriatische Wasserscheide trennt das pontische (des Schwarzmeer- oder des Donaugebietes) vom adriatischen Flussgebiet, und die dinarische Wasserscheide trennt das Flussgebiet der versinkenden Flüsse von dem Flussgebiet der Flüsse mit normalem Lauf im Küstengebiet.

4. Die phytogeographische Grenze kann auf Grund dreier Anhaltspunkte gezogen werden: der Grenze der immergrünen Vegetation, der macchia, der Steineichen und Ölbäume; der halbmediterranen Zone des Hinterlands (Zagora), und der Zone des Mischwalds (Buchen und Nadelhölzer).

5. Die Faunagrenze wird auf Grund der Küstenzone, des dalmatinischen Hinterlandes und der submediterranen Faunazone bestimmt. Ausgesprochene Grenzen stellen der Velebit und die Dinara dar.

6. Die Zonenteilung unseres Küstengebiets. — Diese Kriterien aus der Physiogeographie ermöglichen uns, unser Küstengebiet longitudinal in drei Zonen zu teilen: die Inseln mit dem festländischen Küstengebiet, das Hinterland und das Oberland. Die Natur gewährte in jedem dieser Gebiete spezielle Bedingungen zur Entwicklung von Wirtschaft und Kultur, und das: im Insel- und Küstengebiet der mediterranen, im Hinterland der submediterranen und im Oberland derjenigen des Gebirge und des Hochkarsts.

7. Die völkische, gravitations- und verkehrsmässige Charakteristik des Küstengebiets. — Schon dreizehn Jahrhunderte lang leben in diesem Küstengebiet Teile vier slawischer Völker: der Slovenen, der Kroaten, der Serben und der Montenegriner, grösstenteils aber der Kroaten. Die gravitationsmässigen Mittelpunkte dieser drei Zonen sind die Küstenstädte, von denen jede ihre Gravitationszone besitzt, die jeweils auch einen Teil der Inseln (bis Cavtat); einen Teil der festländischen Küste und einen Teil des Oberlandes miteinbezieht. Städte mit grösseren Gravitationszonen sind: Poreč, Pula, Labin, Rijeka, Zadar, Šibenik, Split, Dubrovnik, Kotor und Bar. Täglich strömt Volk aus der näheren und weiteren Umgebung in die Stadt oder aus der Stadt. Diese Gravitation wird durch Verkehrsmittel und Verkehrswege bedingt.

Je mehr Strassen und Verkehrsmittel es gibt, desto stärker ist trotz hemmender politischer Grenzen die Gravitation.

8. Politische und kulturgeographische Grenzen. — Als erste zogen die Römer politische Grenzen in diesem Raum, dann Byzanz und die Kroaten, ferner Venedig und die Türken, nachher Frankreich und Österreich, schliesslich das alte und das neue Jugoslawien. Der Name Dalmatien lebt schon 20 Jahrhunderte lang. Am ausdrucksvollsten war die Grenze im Frieden von Sremski Karlovci (1699) und im Frieden von Požarevac (1718) gezogen worden. Sie führte zum grössten Teil längs der dinarischen Wasserscheide. Diese Grenze wirkte nicht auf die physiogeographischen Elemente, wohl aber auf die kulturgeographischen Faktoren ein. Im Küstengebiet mehr, im Hinterland weniger und am wenigsten im Oberland stossen wir auf Sedimente der mediterranen Kultur, und, umgekehrt, im Oberland finden wir mehr Elemente der orientalischtürkischen Kultur, im Hinterland weniger und am wenigsten im Küstenland.

Schlussfolgerung. — Wenn wir eine kontinentale Grenze unseres Küstengebietes ziehen wollten, würden wir das Gebiet der Inseln und das festländische Küstengebiet, sowie das Hinterland zur Küstenzone rechnen, während wir das Oberland ausschließen. Die heutigen politischen Grenzen entsprechen teilweise den physiogeographischen und kulturgeographischen Grenzen des Mittelmeergebiets an der Ostküste der Adria. Ich sage teilweise, denn das Mittelmeergebiet ist mit seinen Elementen und Faktoren im Tal der Soča, der Butišnica, der Neretva, der Zeta und der Morača tiefer ins Festland eingedrungen.